

O. JACEK STOŻEK SOCist.

WPLYW CYSTERSKIEJ KAPITUŁY GENERALNEJ NA USTAWODAWSTWO ZAKONNE

Powstanie kapituł zakonnych łączy się ściśle z rozwojem organizacji życia zakonnego w ogóle, a w szczególności z powstaniem scentralizowanych form rządów w zakonach. W scentralizowanym ustroju zakonu kapituła wszystkich przełożonych jako najwyższy organ władzy odgrywała bardzo wielką rolę.

Historyczny rozwój zakonnej kapituły generalnej można podzielić na dwa okresy. Naprzód okres ustawodawstwa partykularnego w jednej społeczności zakonnej i okres drugi, czyli rozszerzenie się tej instytucji na inne zakony.

Pierwsze wzory kapituł zakonnych znajdujemy już w życiu zakonnym — pustelniczym na wschodzie w połowie IV wieku, w regule św. Pachomiusza. Podobnie i w życiu zakonnym na Zachodzie w IX wieku odbywały się zjazdy przełożonych. Rzeczywistym jednak twórcą instytucji kapituły generalnej jest zakon cysterski. Założyciele i prawodawcy tego zakonu wprowadzili kapitułę generalną do swojego ustawodawstwa i konstytucji zakonnej, którą była *Carta Caritatis* św. Stefana trzeciego opata Cîteaux.

Od zakonu cysterskiego przejęły kapitułę generalną inne współczesne zakony i kongregacje mnisze i wprowadziły ją do swojego ustawodawstwa. Wreszcie najwyższa władza Kościoła, a mianowicie sobór lateraneński IV w roku 1215 nakazał wszystkim zakonom odbywanie kapituły generalnej. W ten sposób kapituła generalna przejęta z zakonu cysterskiego stała się instytucją powszechną w prawie zakonnym.

Trzeba jednak stwierdzić, że dziedzina prawa zakonnego dotycząca kapituł nie jest dostatecznie opracowana, ani gdy chodzi o kapituły generalne, ani prowincjonalne.

Artykuł niniejszy jest końcowym rozdziałem monograficznej

pracy, o kapitule generalnej w zakonie cystersów. Celem jego jest przedstawienie wpływu, jaki wywarła kapituła generalna w zakonie cystersów na ustawodawstwo innych zakonów, które ją wprowadziły do swoich ustaw i konstytucji.

Carta Caritatis już przez to samo, że zawiera nowy system organizacji klasztorów, posiada doniosłe znaczenie jako dokument historyczny i jako pomnik ustawodawstwa zakonnego.¹ To znaczenie ustawy św. Stefana wzrasta jeszcze bardziej, jeżeli się uwzględni wpływ, jaki wywarła na ustawodawstwo innych współczesnych zakonów jak również ten fakt, że jej zasadnicze dyspozycje weszły do prawa powszechnego.²

Nie chodzi tu zatem o wpływ ascetyczny, który był powodem masowego przechodzenia klasztorów, a nawet całych kongregacji mniszych pod dyscyplinę Cîteaux tak, że to przechodzenie stało się przysłowiowym: *passer au blanc*³, lecz o wpływ instytucji prawnych zawartych w pierwszych ustawach cysterskich, które stały się wzorem dla ustawodawstwa innych zakonów. Ustrój, jaki opat Stefan Harding nadał swojemu zakonowi, zwrócił niebawem na siebie uwagę innych. Zwłaszcza ta część *Carta Caritatis*, która ustanawia i nakazuje odbywanie corocznej kapituły wszystkich opatów. Kapituła generalnej zawdzięczał zakon w dużej mierze swój rozwój zewnętrzny, a wewnątrz zakonu kapituła dawała możliwość utrzymania jednolitej dyscypliny. Do tego trzeba dołączyć wielki autorytet, jakim kapituła cieszyła się tak u władzy duchownej jak i świeckiej.⁴ Nic więc dziwnego, że tak nowopowstające zakony jak istniejące już kongregacje mnisze,

¹ Turk J., *De momento fundamentalis Cartae Caritatis*. „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis“, 1(1945) 12—13; Bock C., *Les codifications du droit cistercien*, Westmalle 1955, s. 12.

² Presse A., *Saint Étienne*, „Collectanea Ord. Cist. Ref.“, 1(1934) 89; Hourlier J., *Le chapitre général jusqu'au moment du Grand Schisma, origines, développement*, Paris 1936, s. 55—156.

³ Schmitz Ph., *Histoire de l'Ordre de Saint Benoît*, t. III, Maredsous 1948, s. 40—41.

⁴ Müller G., *Studien über das Generalkapitel*, „Cistercienser Chronik“, 20(1909) 240.

wprowadzały do swojego ustawodawstwa dwie zasadnicze instytucje prawa cysterskiego, a mianowicie kapitułę zakonną i wizytację klasztorów. Był to zarazem pierwszy okres wpływów cysterskich. Drugim i końcowym etapem tego wpływu był sobór lateraneński IV, na którym odbywanie kapituł zakonnych i wizytacji na wzór cysterski, zostało wprowadzone jako prawo powszechne do wszystkich zakonów. W związku z omawianym zagadnieniem trzeba zwrócić uwagę na tezę prof. J. Turka, który wspominając o wpływie ustaw cysterskich na ustawodawstwo innych zakonów twierdzi, że cystersi raczej ukrywali je przed okiem innych i nie przedstawiali ich jako gotowych wzorów do naśladowania.

Twierdzenie swoje motywuje w ten sposób, że *Carta Caritatis* była prawem pełnym przezorności, z którego zakon czerpał siłę witalną, dzięki której przewyższał w swoim czasie inne zakony, i pragnąc zachować swoją odrębność pilnie jej strzegł i przechowywał w tajemnicy jako ukryty skarb — *tamquam thesaurum suum absconditum*.⁵ Twierdzenie to popiera zdaniem Orderica Vitalisa, który pisząc o cystersach zauważa, że strzegą bardzo pilnie swoich sekretów i niechętnie dopuszczają innych zakonników nawet do Służby Bożej w chórze.⁶ Tymczasem źródła nic nie mówią o ukrywaniu ustaw zakonnych, nie zawierają żadnego zakazu władz, ani protestów przeciw tym, którzy korzystali z nich. Przeciwnie św. Stefan i inni opaci ogłaszając w roku 1119 ustawę *Carta Caritatis*, mówią wyraźnie, że ma ona być wzorem dla innych zakonów — *aliis ad exemplar*. Uwaga Orderica Vitalisa potwierdza przede wszystkim dążenie pierwszych cystersów do zupełnego oderwania się od świata, tak, że rzekomy ezoteryzm prawny cystersów nie ma podstaw, a zebrany i przedstawiony poniżej materiał przekonywuje, że ów skarb ukryty prof. Turka

⁵ Turk J., *Cistercii Statuta Antiquissima*, „Analecta SO Cist.“, 4(1948) 57.

⁶ PL 188, 641.

⁷ Lefèvre J. A., *La véritable Constitution Cistercienne de 1119*, „Collectanea Ord. Cist. Ref.“, 16(1954) 90—96.

był skarbem publicznym, z którego wszyscy mogli czerpać, do którego sięgała również najwyższa władza Kościoła czyli papież i sobory powszechne.

1. WPLYW CYSTERSKIEJ KAPITUŁY GENERALNEJ NA USTAWODAWSTWO POJEDYNCZYCH ZAKONÓW

Pierwszym z współcześnie powstałych zakonów, na które wywarły wpływ instytucje prawne wprowadzone przez zakon cysterski byli premonstratensi czyli norbertanie.⁸ Zakon ten założył św. Norbert w roku 1120, jako zakon kanoników regularnych w oparciu o regułę św. Augustyna.⁹ Powstanie tego zakonu było wynikiem powszechnego dążenia do reformy duchowieństwa, która zdążyła w tym kierunku, aby życie kleru przepoić praktykami ascezy zakonnej.¹⁰ Drugim źródłem obok reguły św. Augustyna dla pierwszych ustawodawców zakonu premonstratensów stały się ustawy cysterskie. Należy jednak zaznaczyć, że nie był im dostępny oryginalny tekst *Carta Caritatis*, nie mogli więc z niego korzystać, lecz późniejszy odpis względnie streszczenie, które było w powszechnym użytku pod nazwą *Summa Cartae Caritatis*. Treść i tekst *Summae Cartae Caritatis* zostały prawie dosłownie przyjęte przez pierwsze statuty norbertanów.¹¹ Pierwsza redakcja opartych w ten sposób na prawie cysterskim statutów norbertańskich miała miejsce w roku 1130 za opata Hugona de Fosses, następcy św. Norberta. Tekst tych statutów opracował

⁸ Willems E., *Exquisse historique de l'Ordre de Citéaux*, Paris 1957, s. 109.

⁹ Thomassinus L., *Nova et vetus Ecclesiae disciplina*, t. III, s. 216.

¹⁰ Heimbucher M., *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, Bd. I³, Paderborn 1933, s. 432—438; Rielly Th., *The visitation of Religious*, Waschington 1938, s. 13.

¹¹ Beauford G., *La Charte de Charité cistercienne et son évolution*, RHE., 49(1954) 399—400.

i wydał w roku 1913 R. Van Waefelghen. Autor ten utrzymywał jednak, że nie pochodzą one ze źródeł cysterskich, ale z innych pierwotnych statutów norbertańskich.¹²

Tymczasem najnowsze opracowania wykazują zupełną zgodność i pochodzenie statutów norbertańskich od ustaw cysterskich.¹³ To korzystanie prawodawców zakonu św. Norberta i jego następców mogło dokonywać się tym łatwiej, że między obu zakonami były utrzymywane w tym okresie przyjazne i ożywione stosunki. Dowodzi tego między innymi fakt, że w roku 1140 biskup Otto Frisigensis, niegdyś zakonnik cysterski, założył klasztor norbertanów w Scheftlärn, popierając przez to jak i inni biskupi, zakon kanoników regularnych, który przodował w tym okresie w pracy duszpasterskiej. Można więc przypuszczać, że norbertanie używali pośrednictwa biskupa Ottona, aby się zaznajomić z ustawami cysterskimi. Przypuszczenie takie uzasadnia i ta okoliczność, że we wspomnianym klasztorze odnaleziono jeden z egzemplarzy pierwotnych statutów, których tekst pokrywa się prawie zupełnie z tekstem *Summa Cartae Caritatis*.¹⁴ Św. Norbert brał również udział w synodzie w Reims w r. 1131, gdzie otrzymał potwierdzenie swoich przywilejów od papieża Innocentego II. Tam też spotkał się ze św. Bernardem z Clairvaux, z którym żył w przyjaźni.¹⁵

Ponieważ chodzi o kapitułę generalną, dlatego dokonuję zestawienia tylko tych tekstów *Summa Cartae Caritatis* i pierwszych statutów norbertańskich, które dotyczą tej instytucji i wykazują zależność pierwszych ustaw norbertańskich od źródeł cysterskich.

---

¹² R. Van Waefelghen, *Les premiers statuts de l'Ordre premontré*, „Annales de l'Ordre premontré“, 9(1913); zob. Turk, op. cit., s. 142—150.

¹³ Lefèvre, J. A., *Les statuts de premontré réformés sur les ordres de Grégoire IX et Innocent IV au XIII siècle*, RHE 49(1954); Beauford, art. cyt., s. 9, Turk, op. cit., s. 151, 158.

¹⁴ Tamże, s. 150.

¹⁵ Hefele Ch. J. — Leclercq H., *Histoire des conciles*, t. V., s. 996; Mahn J. B., *L'Ordre Cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIII siècle* (1098—1265), Paris 1950², s. 243.

Tekst *Summa Cartae Caritatis* o kapitule generalnej.

De aⁿno abbatum capitulo.

I. Sane hoc praecipuum omnium mater ecclesia cisterciensis specialiter retinuit et semel in anno, sese visitandi ordinis reparandi, confirmandae pacis conservandae gratia caritatis abbates ad eam omnes pariter conveniunt, ubi in sinistris corrigendis domini Cisterciensi sanctoque illi conventui reverenter singuli humiliterque obediant et clamari veniam petant, quam clamationem non nisi abbates faciant.

II. Sed ad hoc bonum de conventu illorum provisum fuerit ut si cuius abbatum nimia forte paupertas in communi innotuerit, fratres penuriam, prout singulis caritas dictaverit relevare procurent.

III. Nulla sane ratione nisi duabus ex causis annuo licebit deesse capitulo, aut videlicet ob corporis infirmitatem aut benedicendi causa novitii.

IV. Cui autem quodlibet horum contigerit priorem pro se vicarium mittat.

V. Quod si quis quaecumque alia occasione quandoque remanere praesumpserit sequenti capitulo pro culpa veniam petat, et abbatum, iudicio satisfaciat, et hoc in leviori culpa.¹⁶

Tekst statutów norbertańskich o kapitule generalnej.

De annuo abbatum colloquio.

I. Iterum statutum est quod semel in anno gratia sese visitandi ordinis reparandi, confirmandae pacis, conservandae caritatis abbates omnes ad colloquium pariter conveniant in loco competenti quem communi consilio providerint ubi in sinistris corrigendis domino Premonstratae Ecclesiae quae mater est aliarum sanctoque illi conventui reverenter singuli humiliterque obediant et clamati veniam petant quam clamationem non nisi faciant.

II. De penuria abbatis. Sed et hoc bonum de conventu illorum provisum fuerit, ut si cuius abbatum nimia forte paupertas in communi innotuerit, fratres penuriam prout singulis caritas dictaverit et facultas permiserit omnes relevare procurent.

III. Nulla sane ratione nisi duabus ex causis annuo licebit deesse capitulo, aut videlicet ob corporis infirmitatem, aut inevitabilem episcopi vel archiepiscopi obedientiam.

IV. Cui tamen quodlibet horum contigerit, praepositum pro se vicarium vel alium idoneum de claustro suo mittat.

V. Quod si quis alia quaecumque oc-

¹⁶ Turk, op. cit., s. 140; Vermeer P., *De invloed van Carta Caritatis von Cîteaux op de statuten van Premontré*, „Sylloge excerptorum e dissertationibus ad gradum doctoris in sacra Theologia vel in Iure Canonico consequendum descriptis“, t. II, Louvain 1951, fasc. 4.

casione quandoque remanere praesumpserit vel non miserit in proximo capitulo disciplinae subiaceat et per totum annum per sextas ferias, nisi duplex festum fuerit in pane et aqua remanebit.¹⁷

Obydwa te źródła wyrażają ten sam cel odbywania kapituł generalnych, którym jest odnowienie i umocnienie dyscypliny wzajemnego współżycia i miłości. Z jednakową siłą podkreślają obowiązek brania udziału w corocznej kapitule, wyznaczają pierwszeństwo klasztorowi macierzystemu,¹⁸ wyliczając przyczyny zwalniające od tego obowiązku i nakładają sankcje karne na tych, którzy bezprawnie uchylają się od udziału w kapitule generalnej. Pierwsza kapituła generalna w zakonie norbertanów odbyła się w roku 1130.¹⁹ Nowsi jednak autorzy przesuwają tę datę już na rok 1128.²⁰ Ta recepcja ustaw cysterskich przez statuty norbertańskie nie ograniczała się jedynie do samej kapituły, ale dotyczy również całego systemu filiacji klasztorów w zakonie cysterskim. Istota jego polega na związku prawnym, który łączy klasztor macierzysty z jego fundacjami — *pater abbas* i *abbates filii*. System ten wprowadzili również norbertanie do swojego zakonu. Jeżeli opat klasztoru macierzystego — *pater abbas* nie mógł sam spełnić obowiązku wizytacji swoich fundacji, wtedy był obowiązany ustanowić w tym celu dwóch wizytatorów zwanych *circatores*, którzy mieli w jego imieniu wizytować klasztory i rozstrzygać wynikłe sprawy, względnie przedkładać je na kapitule generalnej.²¹ Samej jednak nazwy *circatores* nie spotykamy w ustawodawstwie cysterskim. Uzupełnieniem tych wniosków są dokumenty papieskie wydane dla obu zakonów. Treść tych dokumentów jest prawie ta sama, z czego wynika, że i zasady organizacji zakonów cystersów i norbertanów, których dotyczą

¹⁷ Martène E., *De antiquis Ecclesiae ritibus*, Venetiis 1783, vol. III, appendix, s. 334; Turk, op. cit., s. 142; Vermeer, art. cyt., s. 69.

¹⁸ Heimbucher, op. cit., Bd. 1., s. 440—441.

¹⁹ Müller, *Studien...*, „Cistercienser Chronik“, 20(1908) 242.

²⁰ Beauford art. cyt., s. 405.

²¹ ...*qui singulas abbatias visitent et si qua ibi corrigenda invenerint, aut per se corrigant aut ad patres in annuo colloquio diligenter inquisita referant.*, Martène, op. cit., s. 334; Rielly, op. cit., s. 13; Turk, op. cit., 143.

dokumenty, są bardzo zbliżone do siebie. Bulla papieża Aleksandra III z roku 1117 zawiera teksty, prawie dosłownie powtarzają się w analogicznym dokumencie wydanym dla norbertanów.²²

Podobnie do norbertanów również inne gałęzie zakonu kanoników regularnych wprowadzają w ciągu XII wieku kapituły generalne jak na przykład kanonicy regularni Arrouaisse w Belgii.²³ Źródła nas informują, że wszyscy opaci należący do tego zakonu zbierali się każdego roku pod przewodnictwem pierwszego opata na generalną naradę, by na niej naprawić to, co wymaga naprawy w zakonie, poczynić zmiany, których wymagają nowe okoliczności, umacniając jednocześnie zachowanie podstawowych ustaw i nakazów ojców zakonu.²⁴ To samo należy przypuszczać o innej gałęzi zakonu kanoników regularnych założonych przez Wilhelma z Champeaux przy klasztorze św. Wiktora. Fundator Wilhelm był wielkim przyjacielem św. Bernarda, stąd można przypuszczać, że za jego pośrednictwem zapoznał się i wykorzystał ustawy cysterskie.²⁵

Spośród kongregacji benedyktyńskich pierwszą, która wprowadziła coroczną kapitułę generalną na wzór Cîteaux, były klasztory znajdujące się w obrębie prowincji kościelnej Reims.²⁶ Klasztory te rządziły się niezależnie od Cluny pod przewodnictwem jednego z opatów.²⁷ W roku 1131 w Reims odbył się synod pod przewodnictwem papieża Innocentego II, który bawił wówczas we Francji.²⁸ W synodzie brało udział trzech arcybiskupów, 263 biskupów i wielka liczba opatów. Akta synodu zaginęły,

---

²² *...cisterciensis ecclesia mater est omnium et alium patrem abbatem super se non habet... Praemonstratensis ecclesia prima mater est omnium aliarum totius ordinis et patrem super se non habet...*, Turk, op. cit., tamże.

²³ M a h n, op. cit., s. 244.

²⁴ M a r t è n e, op. cit., t. IV, s. 172; R i e l l y, op. cit., s. 15; M a h n, op. cit., s. 244.

²⁵ M a h n, tamże.

²⁶ M ü l l e r, Studien..., „Cistercienser Chronik“, 20(1908) 241.

²⁷ S c h m i t z, op. cit., t. III, s. 42—44.

²⁸ H e f e l e - L e c l e r c q, op. cit., t. V, s. 694.

wiemy o nich tylko pośrednio z innych dokumentów. Udział w synodzie dał okazję opatom prowincji Reims do zetknięcia się ze św. Bernardem z Clairvaux, który wezwany przez papieża przybył na synod. Papież przyjął go z wielkim uznaniem i kazał mu przemawiać do zebranych biskupów. Na tym synodzie zapadły między innymi uchwały zebranych opatów prowincji Reims, aby odtąd każdego roku zbierali się na kapitułę generalną. Treść tych postanowień tchnie wyraźnie duchem reformy cysterskiej. Nie obeszło się jednak bez protestu ze strony Cluny, które zarzucało opatom z Reims wyłamywanie się spod dyscypliny i posłuszeństwa zakonnego. Spór miał rozstrzygnąć legat papieski Mateusz de Albano, sam niegdyś zakonnik z Cluny. Jednak w roku 1132 zakończył swoją legację nie rozstrzygnawszy sporu, a opaci Reims odbywają odtąd swobodnie swoje coroczne generalne zebrania.²⁹ Zjazdy te nie były zwierzchnią władzą prawodawczą nad kongregacją, ale dawały możliwość przedsięwzięcia wspólnych środków dla utrzymania jednolitej dyscypliny zakonnej całej prowincji. Również w Saksonii i Lotaryngii już w pierwszej połowie XII wieku odbywały się kapituły opatów benedyktyńskich na wzór Reims. Za przykładem tych poszła również wielka kongregacja benedyktyńska z Savigny.³⁰ W żywocie Godfryda, drugiego opata tego klasztoru (1123—1139), czytamy, że dla zachowania dyscypliny zakonnej w opactwach, które założył, ustanowił kapitułę generalną w Savigny na uroczystość Trójcy Świętej. Kapituła miała trwać przez trzy dni. Do udziału w kapitule obowiązani byli wszyscy opaci pochodzący z Savigny. Przedmiotem obrad miała być troska o zbawienie dusz własnych i swoich poddanych, wykonywanie posłuszeństwa i innych obowiązków zakonnych, oraz wydawanie w tym celu odpowiednich zarządzeń.³¹ Chociaż źródła nie wzmiankują o ustawach cysterskich, to jednak widoczne jest, że treść i forma tego postanowienia pochodzi w całej rozciągłości z *Carta Caritatis*. Wprowadzenie kapituły

---

²⁹ Schmitz, op. cit., t. III, s. 45; Mahn, s. 247.

³⁰ Dimier A., *A propos de la Charte Charité Cîteaux et Chalais*, „Collectanea Ord. Cist. Ref.“, 16(1954) 240.

³¹ „Analecta Bolandiana“, t. I, s. 405.

generalnej było zresztą przygotowaniem do dalszego kroku dokonanego w roku 1147, kiedy to cała kongregacja z Savigny przyjęła regułę Cîteaux i złączyła się z zakonem cysterskim. Statut cysterskiej kapituły generalnej, której przewodniczył w tym roku papież Eugeniusz III, podaje, że została przyłączona do zakonu bardzo wielka kongregacja, jakoby cały zakon — *ordinem potius dixeris*, licząca ponad 30 klasztorów położonych we Francji, Normandii i Anglii. Kapituła wyraża uznanie dla tych klasztorów, które opuściły wielkie swoje posiadłości, dawny strój, własną dyscyplinę, by poddać się prawu cysterskiemu.³²

Trzeba jednak stwierdzić, że gdy chodzi o wprowadzanie kapituły generalnej do kongregacji benedyktyńskiej, to były to raczej wypadki odosobnione. Benedyktyni początkowo nie przyjmowali wzorów cysterskich do swojego ustawodawstwa. Wprawdzie w Cluny odbywały się kapituły, w których brali udział przełożeni klasztorów zależnych od tego opactwa, ale zebrzań tych nie można nazwać kapitułą generalną w takim sensie jaki jej nadali cystersi i inne zakony, które poszły za wzorami ustawodawstwa cystersów. Dowodem odbywanych kapituł w Cluny jest między innymi fakt z roku 1146. Opat Petrus Venerabilis wydając swoje statuty reformacyjne dla kongregacji kluniackiej używa wyrażenia „za zgodą całej kapituły“ — *capituli universalis assensu*.³³ Zresztą kongregacja ta posiadała swoistą i scentralizowaną organizację, w której mniej dawała się odczuwać potrzeba tego rodzaju zjazdów. Na stałe wprowadza kapitułę generalną w Cluny, opat Hugo V około roku 1200,³⁴ i co jest charakterystyczne na kapitułę zapraszani są czterej opaci cyterscy. Autorzy przypuszczają, że ten fakt mógł posłużyć jako wzór dla kanonu soboru lateraneńskiego IV, który ustanawiając prawo o obowiązku odbywania kapituł zakonnych nakazuje również zapraszać opatów cysterskich.

Ogólnie stwierdzić należy, że inicjatywa ustawodawcza gdy

---

³² Canivez J. M., *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, t. I, s. 37—38; również Canivez, *Cîteaux, Dictionnaire de droit canonique*, t. III, col. 762.

³³ Mahn, op. cit., s. 246—248; Dimier A., art. cyt., s. 241—242.

³⁴ Relly, op. cit., s. 14; Muller, art. cyt., s. 241.

chodzi o wprowadzanie kapituł zakonnych na wzór cysterski do różnych kongregacji benedyktyńskich w XII wieku, to miała ona swoje źródła w osobach wybitnych opatów i innych zakonników benedyktyńskich, którzy rozumieli znaczenie i potrzebę tej instytucji. Natomiast z początkiem XIII wieku inicjatywę w tej dziedzinie podejmuje Stolica Święta. Papież Innocenty III zajmuje się wprowadzeniem kapituły, jak również innymi sprawami dyscypliny klasztorów benedyktyńskich, rozpoczynając w roku 1202 od Italii, gdzie stosunki zakonne były mu najlepiej znane. Następnie nakazuje odbywanie kapituły kongregacjom benedyktyńskim w Normandii, Danii, Anglii, przedtem zanim zajął się tą sprawą zwołany przez niego w roku 1215 sobór lateraneński IV.³⁵ Również powstałe współcześnie zakony i kongregacje pustelnicze jak kartuzi i grandomontanie wprowadzają kapitułę generalną.³⁶ Z zakonem cysterskim łączyło je to, że one również dążyły do odnowienia życia zakonnego i uwolnienia go od pewnych przerostów, które dostrzegano w Cluny, do przywrócenia życiu zakonnemu jak największej prostoty.³⁷ W kongregacji grandomontanów, jak źródła nas informują, kapituła generalna odbywała się od samego początku jej istnienia, Wiadomości te czerpiemy z życiorysu św. Stefana Muret, gdzie czytamy, że za Bernarda, piątego przeora klasztoru Grandmont, w czasie obrad kapituły generalnej odbyła się uroczystość przeniesienia zwłok świętego Założyciela tego zakonu.³⁸ Również z listu opata Piotra dowiadujemy się, że w uroczystość św. Jana Chrzciciela zbierali się w klasztorze w Grandmont wszyscy przeorowie. Autor listu porównuje ich do strumieni, które wracają do miejsca skąd wypłynęły, aby naprawione, umocnione jeszcze obficie i mocniej się rozlewały. Zaś sam zwyczaj odbywania kapituły uważa za święty, nie tylko przez człowieka ale i przez Boga zatwierdzony.³⁹

³⁵ Schmitz, op. cit., s. 48; c. 6, X, III, 35.

³⁶ Mahn, op. cit., s. 244.

³⁷ Belière U., *Les origines de Cîteaux et l'ordre benedictine, au XII siècle*, RHE 1(1900) 448—471; 2(1901) 253—290.

³⁸ Martène, op. cit., t. IV, s. 172.

³⁹ ...et de singulis locis veteris rivulae, locum unde exierunt refluunt,

Zakon kartuzów założony przez św. Brunona rozpoczął odbywanie kapituły generalnej w roku 1141.⁴⁰ Najnowsza literatura⁴¹ wspomina również o małej kongregacji mniszej Val-des-Choux, położonej o 12 mil od Chatillon. Fundacja ta postawiła sobie za cel wypełniać dosłownie regułę św. Benedykta. Kongregację tę zatwierdził po raz pierwszy papież Innocenty III w roku 1205. Pierwotne statuty kongregacji, opracowane w latach 1205—1260 zaginęły. Późniejsze natomiast, które się dochowały do naszych czasów, wykazują wielkie podobieństwo w treści i formie do ustaw cysterskich zawartych w *Carta Caritatis* i zbiorze zatytułowanym *Instituta Capituli Generalis apud Cistercium*. W przeciwieństwie do niektórych kongregacji benedyktyńskich, gdzie kapituła generalna wchodzi w życie w sposób różnorodny, zakony zebrzące, które powstają w tym okresie, przyjmują od początku kapitułę generalną jako jeden z istotnych elementów swojej organizacji.⁴² W zakonie franciszkańskim odbyła się po raz pierwszy kapituła generalna w roku 1212. Odtąd zbierała się dwa razy w roku, na wiosnę i w jesieni. Nie miała atoli określonej władzy. Z rozwojem zakonu ulegała rozwojowi i kapituła. W roku 1221 wprowadził św. Franciszek obok kapituły generalnej kapitułę prowincjalną.⁴³ Na wzorach franciszkańskich oparł się początkowo zakon dominikański,⁴⁴ w którym po raz pierwszy kapituła generalna odbyła się w roku 1220 w Bolonii. Początkowo odbywała się corocznie, potem co dwa lata, a w końcu wprowadzono termin trzy i czteroletni.⁴⁵ Ukształtowany ustrój zakonu dominikańskiego wywarł z kolei wpływ na rozwój organizacji zakonu św. Franciszka.⁴⁶

⁴⁰ Willems E., op. cit., s. 136; Vermeer P., *Cîteaux et Val-des-Choux*, „Collectanea Ord. Cist. Ref.“, 16(1954) 35—44.

⁴¹ Müller, art. cyt., s. 242; Martène, op. cit., s. 172.

⁴² Mahn, op. cit., s. 250.

⁴³ Sokołowski E., *Definitorium kapituły prowincjonalnej* (maszynopis pracy magisterskiej na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL), s. 7—8.

⁴⁴ Tamże, s. 17.

⁴⁵ Heimbucher, op. cit., s. 479.

⁴⁶ Sokołowski, tamże.

WPLYW CYSTERSKIEJ KAPITUŁY GENERALNEJ
NA POWSZECHNE USTAWODAWSTWO ZAKONNE

Omówiliśmy ogólnie i przykładowo okres partykularnych wpływów cysterskiej kapituły generalnej na ustawodawstwo pojedynczych zakonów. We wszystkich tych wypadkach inicjatywa ustawodawcza należała do wybitnych jednostek albo do pewnych ugrupowań przełożonych zakonnych, którzy bądź zakładając pierwsze podstawy organizacyjne nowych zakonów, bądź też reformując dyscyplinę w istniejących już kongregacjach, wprowadzali do swojego ustawodawstwa kapitułę generalną, czerpiąc wzory z prawa cysterskiego. Ta twórcza działalność światłych umysłów spotkała się z pełnym zrozumieniem i poparciem Stolicy Apostolskiej. Papieże nie tylko zatwierdzali ustawy nowopowstałych zakonów, które zawierały tego rodzaju instytucje, jak kapituła i wizytacja, ale również sami wprowadzali je chociaż początkowo na sposób partykularny w poszczególnych kongregacjach mniszych. W każdym razie na początku XIII wieku kapituły zakonne były już szeroko rozpowszechnione, i nadszedł odpowiedni moment, aby Kościół swą najwyższą władzą ustawodawczą podniósł tę instytucję do godności powszechnego prawa zakonnego. Dokonał tego na soborze lateraneńskim IV w r. 1215 papież Innocenty III. Papież dnia 19 kwietnia 1213 roku rozesłał pisma do biskupów, do panujących chrześcijańskich, do cesarza wschodniego, do patriarchów, do generałów zakonów mniszych, do wielkich mistrzów zakonów rycerskich, opatów i przeorów, zapowiadając rozpoczęcie obrad soboru na dzień 1 listopada 1215 roku.⁴⁷ Na sobór zebrało się 412 biskupów, 800 opatów i przeorów i wielka liczba delegatów nieobecnych biskupów i przedstawicieli poszczególnych kapituł. Sobór odbył trzy sesje w dniach 11, 20 i 30 listopada 1215 roku na Lateranie. Posiadamy 70 dekretów tego soboru dotyczących dyscypliny kościelnej i osobny dekret o odzyskaniu Ziemi Świętej. Podstawowym źródłem, na

⁴⁷ Hefele-Leclercq, op. cit., t. V, s. 1316; Mansi, *Sacrorum Consiliorum nova et amplissima collectio*, t. XXII, 956, 960.

którym oparły się późniejsze zbiory kanonów tego soboru, jest tzw. *Codex Mazarinus*.

Sobór zajął się również przeprowadzeniem potrzebnych reform w zakonach. Zadanie to było o tyle ułatwione, że w obradach brała udział duża liczba przełożonych zakonnych, opatów i przeorów. Owocem reformatorskiej i ustawodawczej działalności soboru w stosunku do zakonów jest między innymi kanon 12, w którym sobór ustanawia powszechne prawo o obowiązku odbywania kapituł zakonnych w poszczególnych prowincjach kościelnych. Kanon ten ze względu na jego znaczenie dla omawianego zagadnienia należy zacytować w całej rozciągłości,⁴⁸

Kanon postanawia, że w poszczególnych państwach czy prowincjach ma się odbywać co 3 lata kapituła wszystkich opatów i przeorów tych klasztorów, w których dotychczas nie było zwyczaju odbywania takiej kapituły. Wszyscy, którzy nie mają przeszkody kanonicznej, obowiązani są zebrać się w oznaczonym klasztorze z tym zastrzeżeniem, że żaden z uczestników nie może przybywać z orszakiem liczącym więcej niż sześć pojazdów i osiem osób. W początkach odbywania tych kapituł należy zaprosić z miłością, dwóch opatów sąsiednich z zakonu cysterskiego do rady i pomocy, ponieważ oni są lepiej obeznani ze sposobem odbywania tego rodzaju kapituł dzięki dawnemu zwyczajowi odbywania kapituły generalnej w swoim zakonie. Zaproszeni opaci cysterscy mają sobie dobrać dwóch spośród obecnych, których uznają za odpowiednich i ci czterej razem przewodniczą całej kapitule, z tym jednak, że żaden z nich nie może sobie przywłaszczać władzy przełożenstwa, dlatego, jeśli zajdzie potrzeba, po starannym rozważeniu sprawy można ich zmienić. Kapituła ma się odbywać bez przerwy przez kilka dni według zwyczaju cysterskiego.

⁴⁸ Tekst kanonu według H e f e l e - L e c l e r c q, op. cit., t. V, s. 1342—1343; c. 7, X, XII, 35, M a n s i, t. XXII, s. 999—1002:

In singulis regnis sive provinciis fiat de triennio in triennium salvo iure dioecesanorum pontificum, commune capitulum abbatum atque priorum abbates proprios non habentium, si qui non consueverunt tale capitulum celebrare, ad quod universi conveniunt, praepeditionem canoni-

Na kapitule należy się zająć starannie reformą zakonu, zachowaniem reguły, a to co zostanie postanowione za zgodą czterech przewodniczących, wszyscy mają zachować bez wnoszenia sprzeciwu czy apelacji. Należy również wyznaczyć miejsce, gdzie ma się odbywać następna kapituła. Zebrani mają prowadzić życie wspólne i pokryć proporcjonalnie wszystkie koszty, a jeśli by nie mogli zamieszkać wszyscy w jednym miejscu, to przynajmniej po kilku wspólnie w różnych domach.

Należy również na kapitule wyznaczyć odpowiednich zakonników, którzy mają wizytować poszczególne opactwa danego państwa czy prowincji tak mnichów jak i mniszek według określonej formy. Wizytatorzy mają poprawiać i reformować co uznają za stosowne. Jeżeli uznają, że przełożonego danego miejsca należy usunąć mają donieść biskupowi, aby dokonał depozycji, a gdyby tego nie uczynił wizytatorowie doniosą o tym Stolicy Apostolskiej. Gdyby zaś przy tego rodzaju wizytacji powstały jakieś trudności, których wizytatorzy nie mogliby rozstrzygnąć, sprawę należy przedstawić Stolicy Apostolskiej do osądzenia, a wszystko inne mają wypełnić tak, jak zostało wspólnie postanowione na kapitule.

---

cam non habentes, apud unum de monasteriis ad hoc aptum; hoc adhibito moderamine, ut nullus eorum plusquam sex evectiones et octo personas adducant. Advocent autem caritative in huius novitatis primordiis duos cisterciensis ordinis abbates vicinos ad praestandum sibi consilium et auxilium opportunum cum sint in huiusmodi capitulis celebrandis ex longa consuetudine plenius informati. Qui absque contradictione duos sibi de ipsis associant quos viderint expedire. Ac ipsi quatuor praesunt capitulo universo, ita quod ex hoc nullus eorum auctoritatem praelationis assumat; unde cum expedierit provida possit deliberatione mutari. Huiusmodi vero capitulum aliquot certis diebus continue iuxta morem Cisterciensis Ordinis celebretur, in quo diligens habeatur tractatus de reformatione Ordinis et observatione regulari; et quod statutum fuerit illis quatuor aprobantibus ab omnibus inviolabiliter observetur, omni excusatione et contradictione ac appellatione remotis, proviso nihilominus, ubi sequenti termino debeat capitulum celebrari; et qui convenerint vitam ducant communem et faciant proporcionabiliter simul omnes communes expensas; ita quod si non omnes potuerint in eodem saltem plures simul in diversis domibus commorentur. Ordinentur etiam in eodem capitulo

Biskupi tak się mają starać o reformę podległych sobie klasztorów, aby wizytatorzy więcej w nich znaleźli rzeczy godnych polecenia niż poprawy, a zarazem mają czuwać nad tym, aby klasztorów nie obciążać nienależnymi obowiązkami. Zachowując bowiem praw wyższych przełożonych nie można dopuszczać krzywdy niższych. W tym celu biskupi jak i osoby, które przewodniczą na kapitułach, mają poskramiać cenzurami kościelnymi bez prawa apelacji sołtysów, patronów itd., aby nie wyrządzali krzywdy klasztorom i wynagrodzili uczynione szkody, by zakonnicy mogli swobodnie i spokojnie oddawać się Bogu.

Analizując treść kanonu stwierdzamy naprzód, że sobór nie zmienia istniejącego stanu rzeczy co do kapituł zakonnych, natomiast w sposób wyraźny wprowadza instytucję kapituły do wszystkich zakonów i kongregacji, które jej dotychczas nie posiadały w swoim ustawodawstwie. Organizacji kapituł zakonnych dekret nie odrywa od ogólnej organizacji Kościoła, przeciwnie, wiąże ją z terytorialnym podziałem Kościoła na prowincje, a nawet z tworamipolitycznymi poszczególnych państw, *in singulis regnis sive provinciis*. W dalszej części kanon omawia sposób odbywania kapituł zakonnych. Nie wnika przy tym w szczegóły, lecz nakazuje zasięgać rady i pomocy opatów cysterskich, gdzie już od dawna istniała praktyka odbywania kapituły generalnej. Dwaj opaci cysterscy i dwaj spośród uczest-

religiosae ac circumspectae personae, quae singulas abbatias eiusdem regni sive provinciae non solum monachorum sed etiam monialium, secundum formam sibi praefixam, monasteria studeant visitare, corrigentes et reformantes quae correctionis et reformationis officio viderint indigere, ita quod si rectorem loci cognoverint ab administratione penitus amovendum denuncient episcopo proprio ut illum amovere procuret; quod si non fecerit ipsi visitatores hoc referant ad Apostolicae Sedis examen... Si vero in hac novitate quidquam difficultas emergerit, quod per praedictos personas nequeunt expediri ad Apostolicae Sedis iudicium absque scandalo referatur, ceteris irrefragabiliter observatis quae concordii fuerint deliberatione provisae. Porro dioecesani episcopi monasteria sibi subiecta ita studeant reformare ut cum ad ea praedicti visitatores accesserint plus in illis inveniant quod commendatione quam quod correctione sit dignum; attentissime praecaventes, ne per eos dicta monasteria indebitis oneribus aggraventur....,

ników kapituły mają stanowić czteroosobowe kolegium, które przewodniczy całemu zgromadzeniu opatów i przeorów. Sobór wskazuje na cysterską kapitułę generalną, jako na konkretny wzór a tym samym raz jeszcze ją zatwierdza, podkreśla jej znaczenie i wpływ, jaki faktycznie wywierała dotąd na ustawodawstwo poszczególnych zakonów. Autorzy idą jeszcze dalej w swoich wnioskach twierdząc, że wprowadzenie przez sobór dwóch zasadniczych instytucji prawa cysterskiego, a mianowicie kapituły i wizytacji, było nową aprobatą ustawy *Carta Caritatis* w jej najważniejszych elementach.

W drugiej części kanon określa cel i zadania kapituł zakonnych. Celem ogólnym kapituł jest stała reforma i czuwanie nad zachowywaniem reguły zakonnej. W tym celu kapituła ma ustanawiać wizytatorów tak męskich jak żeńskich klasztorów danego państwa czy prowincji. Wszystkie wypadki, które będą wymagać usunięcia przełożonego z urzędu, wizytatorzy mają zgłosić biskupowi. Sobór bowiem, nie tylko zatwierdza prawo nadzoru biskupów nad klasztorami, ale nakłada na nich ścisły obowiązek czuwania nad dyscypliną zakonną. Nie została tu jednak wykluczona możliwość konfliktu między postanowieniami kapituły a rozporządzeniami biskupa.⁴⁹ Ostatnim obowiązkiem zarówno biskupów jak i osób, które przewodniczą na kapitule, jest troska o prawa i przywileje tak całego zakonu jak poszczególnych klasztorów, aby nie doznawały krzywdy ze strony osób świeckich.

W rezultacie trzeba stwierdzić, że kanon 12 soboru laterańskiego IV jest nie tylko partykularnym przepisem obejmującym pewien szczegół, czy pewną dziedzinę prawa zakonnego, ale jest to zbiór przepisów tworzący nowy system prawny.⁵⁰ System ten ma zapewnić stałą kontrolę życia zakonnego, podtrzymywać ducha reformy i dążenia do realizacji duchowego programu każdego zakonu. Słusznie przeto autorzy przyznają temu dekretoowi znaczenie epokowe w historii ustawodawstwa zakonnego.⁵¹

⁴⁹ Schmitz, op. cit., s. 48.

⁵⁰ Butler C., *Le monachisme bénédictine*, London 1924, przekład francuski, Paryż 1924, s. 251.

⁵¹ Schmitz, tamże.

Przedmiotem nauki prawa w zakresie historycznym jest nie tylko sam fakt powstania danej instytucji czy przepisu prawnego, który ją do życia powołał, ale i to jak dany przepis został wprowadzony w życie społeczności, którą ma obowiązywać. Dlatego dla całości zagadnienia należy poruszyć przynajmniej ogólnie wykonanie dekretu *In singulis* tak ze strony ustawodawcy, który go wprowadza w życie wyjaśnia i uzupełnia, jak również ze strony społeczności zakonnych objętych tym prawem.

Pierwszym dokumentem ze strony papieża, który wprowadza w życie i wyjaśnia kanon *In singulis* jest konstytucja Honoriusza III, *Ea quae*⁵² z dnia 17 marca 1227 roku. Konstytucja ta określa postępowanie wizytatorów zakonnych w zależności od kapituły generalnej. Dalszym uzupełnieniem dekretu soboru laterańskiego o kapitułach zakonnych, przede wszystkim w stosunku do zakonu benedyktyńskiego jest bulla papieża Benedykta XII z roku 1336.⁵³ Konstytucja ta wprowadza dwa rodzaje kapituł zakonnych: kapitułę prowincjalną w której mają brać udział wszyscy opaci i przeorowie danej prowincji kościelnej i ta ma się odbywać co trzy lata, oraz coroczną kapitułę generalną wszystkich opatów i przeorów zależnych od klasztoru głównego. Sobór w Vienne w 1312 roku przypomina również nakaz kanonu *In singulis*⁵⁴ Obok powszechnych dekretów, wprowadzających w życie kapituły zakonne, papieże wydawali niekiedy specjalne konstytucje nakazujące wprowadzenie kapituły tam, gdzie ta mimo dekretu *In singulis* jeszcze się nie odbywała. Papież Grzegorz IX w 1231 roku⁵⁵ nakazuje kongregacji kluniackiej, by każdego roku odbywała kapitułę generalną opatów i przeorów zależnych bezpośrednio czy pośrednio od klasztoru Cluny.⁵⁶ Jako wzór stawia papież

⁵²C. 8, X, III, 35.

⁵³ Henriquez Ch., *Regula, constitutiones et privilegia Ordinis Cisterciensis*, Antverpiae 1630, s. 98.

⁵⁴ Hefele-Leclercq, t. VI, s. 4 s. 679.

⁵⁵ BR, t.l.p. 100—102.

⁵⁶ *...generale capitulum abbatum et priorum tam conventualium quam minorum Cluniacensis Ordinis sive immediate sive aliquo medio sint subiecti apud Cluniacum annis singulis celebretur...*, Martène, op. cit., t. IV, s. 172.

znowu zakon cysterski i nakazuje aby czterech opatów cysterskich brało udział w kapitule generalnej w Cluny, by kierowali obradami a w razie zaniedbania kapituły zawiadomili Stolicę Apostolską. Jednak w roku 1256 papież Aleksander IV dyspensuje benedyktynów kluniackich od obowiązku zapraszania opatów cysterskich na kapitułę, a Mikołaj V w roku 1289 nie wspomina już o tym nakazie swoich poprzedników.⁵⁷

Również i biskupi spełniając swój obowiązek wypływający z kanonu *In singulis* wydają na synodach odpowiednie zarządzenia nakazując odbywanie kapituł zakonnych. Synod salcburski z roku 1274 przypomina i nakazuje opatom tej prowincji odbywanie kapituły według przepisów kanonicznych.⁵⁸ Podstawą wydania dekretu tej treści było to, że opaci benedyktyńscy tej prowincji już od dłuższego czasu nie odbywali swojej kapituły prowincjonalnej, wskutek czego dyscyplina zakonna znacznie się obniżyła.

Gdy chodzi o wprowadzenie kapituły po soborze laterańskim przez samą społeczność zakonną wśród benedyktynów, to pierwszeństwo należy przyznać benedyktynom angielskim. Klasztory znajdujące się na terenie Anglii wprowadziły kapitułę w roku 1218 i odbywały ją regularnie do czasów Reformacji⁵⁹. Na kontynencie Europy pierwsi wprowadzają kapitułę benedyktyni iroszkoccy. W Hiszpanii kapituła została wprowadzona w roku 1220 a we Francji i na Węgrzech w roku 1225⁶⁰.

Ogólnie należy stwierdzić, że system prawa zakonnego stworzony przez sobór laterański IV w roku 1215 wszedł rzeczywiście w życie i na długi czas usunął potrzebę gruntownych reform poszczególnych zakonów. Do treści kanonu *In singulis* nawiązuje również w swojej działalności reformatorskiej i ustawodawczej sobór trydencki nakazując odbywanie kapituł zakonnych⁶¹.

M a h n, op. cit., s. 246.

M a r t è n e, op. cit., t. IV, s. 172.

⁵⁹ B u t l e r, op. cit., s. 251.

⁶⁰ S c h m i t z, op. cit., s. 40.

⁶¹ Conc. Trident, sess. XXV, cap. VIII, de ref.

W ten sposób omówione zostało zagadnienie wpływu kapituły generalnej cystersów na ustawodawstwo zakonne. Jest to zresztą tylko jeden odcinek tego wpływu i znaczenia jaki zakon cystersów wywierał na życie zakonne, ogólnokościelne, społeczne i kulturalne narodów Europy w XII i XIII wieku.